

door de revolutie teloor is gegaan of aan haar wordt toegeschreven. Als *lieu de mémoire* werkt ze dan meestal negatief, maar indachtig de vrijheid die de Fransen brachten valt ze ook wel eens positief uit.

Ten tweede vormt de Franse Revolutie een zichtbare, vaak geconstrueerde geheugensteun voor de groepsidentiteit, zoals op het slagveld van Jemappes. In een heel ander register geldt dat eveneens voor de historiografische traditie, waarbij het voormalige prinsbisdom Luik uiteindelijk heel Franstalig België (Wallonië) naar zich toe heeft getrokken. Aan het eind van de negentiende eeuw werd de Franse Revolutie, die de scheiding van kerk en staat had gebracht, voor liberaal Wallonië het beginpunt en symbool van de vrije, laïcistische staat, in contrast met de knechtschap onder de eigen prinsbisschoppen en tegenover het als klerikaal geduide Vlaanderen dat zich juist op die oudere geschiedenis beriep, de Franse tussenkomst afwees en de boerenkrijg (1798-1799) de hemel in prees. Maar de Luikse liberalen werden al spoedig zelf ingehaald door de socialisten die zich op hun beurt erfgenenamen van de Franse Revolutie achtten. In zulke conflicten ziet Raxhon een vorm van toeëigening van de Franse Revolutie. Zij is immers steeds weer opnieuw als een toetssteen gebruikt voor een groeiende reeks van binnen-Waalse of Belgische strijdpunten: tussen klerikalen en antiklerikalen, tussen Vlaanderen en Wallonië, tussen liberalen en socialisten, tussen gallofielen, nationaal denkenden en autonomisten. Niet voor niets verdikte de herinnering aan de revolutie zich juist in de jaren 1880-1914, toen België, naast de politieke machtsstrijd, met de sociale kwestie werd geconfronteerd en de regionale identiteit een heet hangijzer werd.

Ten slotte onderscheidt Raxhon nog een derde vorm van herinnering, namelijk het stedelijk landschap, waarin de sporen van de revolutie meer of minder duidelijk kunnen worden teruggelezen en bij de vormgeving waarvan het vertoog over de revolutie soms een uitgesproken rol speelt: de straatnaamgeving, revolutionaire opschriften, de littenkens van het revolutionair vandalisme op wapenschilden en beeldhouwwerk, standbeelden (Grétry, Cockerill, Goffin, La Fayette, en vooral Chapuis), Luikse gebouwen »zoals het teruggerestoreerde bisschoppelijk paleis, grafstenen, de Pont des Arches, de citadel, het bordes van het stadhuis, de publieke ruimten. Zo wordt de Franse Revolutie voor het groepsgeheugen zoniet voortdurend present, dan toch onmiddellijk oproepbaar gehouden. Het onbetwist mooiste hoofdstuk uit Raxhons boek betreft de herinnering — of moeten we zeggen: het onverwerkte rouwproces? — aan de Luikse Sint-Lambertkathedraal. Welbewust gesloopt in de beginjaren van de Revolutie (1795), als symbool van al wat politiek, juridisch, religieus en cultureel gehaat werd, heeft zij vooral door de lege ruimte die zij achterliet intensief op het collectief geheugen van stad en regio ingewerkt. Raxhon laat zien hoe de reflectie over die ruimte, de discussie over de wenselijkheid van herbouw en de wijze waarop, met gebruik van de oude fundamenten en in een stijl die over de Revolutie heen terugreikte naar een gouden eeuw van godsgeloof, ver van alle moderniteit, decennia lang een kristallisatiepunt is geweest voor de partijen die in de arena van de Luikse identiteit streden.

Al met al is dit een exemplarische studie, die naar vergelijking met andere regio's en landen doet verlangen. Als men er iets op zou moeten afdingen, is het wellicht dat gebrek aan comparatief inzicht, waardoor Luik en Wallonië — zelfs ten opzichte van Frankrijk — veel geïsoleerder worden voorgesteld dan ze ooit zijn geweest. Maar is ook dat juist niet een oude dimensie van het Waalse probleem?

Willem Frijhoff

van 1800 tot 1840 (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1997; Hilversum: Verloren, 1997, 380 blz., f69,-, ISBN 90 6550 552 0).

Weinig periodes uit de Nederlandse (cultuur)geschiedenis staan zo laag in aanzien als het begin van de negentiende eeuw. En terwijl (cultuur)historici en neerlandici zich verdiepten in de achttiende eeuw, die lange tijd hetzelfde odium van slapheid en saaiheid droeg, bleven de eerste decennia van de negentiende eeuw achter. Voor de spaarzame uitingen van 'de romantiek' bestaat al geruime tijd aandacht, maar het typerende van de cultuurgeschiedenis van de periode wordt pas de laatste tijd onderzocht. Er is nu aandacht voor de culturele infrastructuur in de vorm van genootschappen en tijdschriften en er worden pogingen gedaan de periode niet zozeer te beoordelen, laat staan te veroordelen, maar vooral te begrijpen. Het proefschrift van Ellen Krol levert daartoe een bijdrage die niet alleen voor haar vakgenoten, de neerlandici, interessant is. Op het eerste gezicht is het vooral een gedegen en bescheiden boek dat zorgvuldig de opkomst en neergang van de 'huiselijke' poëzie in de kritiek van de culturele tijdschriften nagaat. Niettemin gaat er een zekere fascinatie uit van de stapsgewijze beschrijving van de ontwikkeling in de kritiek. Allereerst blijkt dat de ruim geciteerde critici hun standpunten vaak beter en ook scherper formuleerden dan men op basis van de clichébeelden van Jan-Salietijd zou vermoeden. Bovendien ziet de lezer niet alleen een voortdurend verschuivende waardering van het genre, maar ook een voortdurende verschuiving van wat men onder 'huiselijkheid' verstond. In de documentatie van dit laatste ligt dunkt me de grootste verdienste van het boek voor historici. Aan de hand van een onderzoek in woordenboeken over een lange periode komt Krol tot de conclusie dat huiselijk aan het eind van de achttiende eeuw tenminste drie betekenissen kon hebben: 1 huishoudelijk, spaarzaam, economisch, nijver en degelijk; 2 inheems, nationaal, vaderlands; 3 de aanduiding van de intieme, warme sfeer van de huiselijke haard. Als men de Nederlandse natie 'huiselijk' noemde, kon dat dus nogal uiteenlopende betekenissen hebben. Pas in de loop van de negentiende eeuw kreeg het begrip zijn huidige lading. De poëzie waarop Krol zich concentreert, is in aanleg de uitdrukking van een betekenisverenging. Deze dichtkunst waarmee ook in de tijd zelf de naam van Tollens werd verbonden, bezingt de emoties van de hoogte- en dieptepunten in het familieleven. Ze werd vooral gewaardeerd wanneer ze de uitdrukking was van 'eenvoudige' en 'ware' emoties en dit gold te meer als uit biografische gegevens duidelijk was dat de dichter bijvoorbeeld de dood van een naaste niet uit zijn duim zoog, maar zelf had meegemaakt. Het ging er dan om dat de dichter zijn emoties navoelbaar maakte voor zijn publiek, zijn gevoelens in zijn publiek 'overstórtte'. De onmiskenbare populariteit van dergelijke gedichten plaatste de critici voor een probleem. Was dit nu typisch Nederlandse dichtkunst? Men aarzelde, want het genre stond in het algemeen en zeker in Duitsland niet hoog aangeschreven. De onverminderde bewieroking van Tollens treft men in de kritiek dan ook hooguit een decennium lang aan. Als Van Kampen omstreeks 1830 de huiselijkheid in beperkte zin als een typisch vaderlandse deugd voorstelt, is het genre al op zijn retour. Ook een korte opleving na de Belgische opstand kon daar weinig aan verhelpen. De verklaring voor de (kortstondige) populariteit die al in de tijd zelf werd gegeven en die Krol overneemt, luidt: behoefte aan rust, evenwicht en intieme, weemoedige emotie na de verscheurde revolutietijd. 'De aarde rust van 't lijden uit' (Tollens). Van welk stempel moet nu deze poëzie voorzien worden, vraagt Krol zich ten slotte af. Zij keert zich tegen de gebruikelijke aanduiding 'biedermeier'. Biedermeier zou verwijzen naar een iets later deel van de negentiende eeuw en bovendien te zeer verbonden zijn met de romantiek waarvan het de teleurgestelde, ontnuchterde en ook mild-intieme tegenhanger zou zijn. Hoe dit ook zij, de nadruk die Krol vervolgens legt op de band met de achttiende-eeuwse verlichte cultuur overtuigt zeker. De huiselijke poëzie wil zij zien in het kader van een 'gedomesticeerde

verlichtingseuforie'. Inderdaad kan vanuit dit perspectief de betekenisverenging van huiselijkheid tot de intimiteit van de haard begrepen worden. Zelfs als deze huiselijkheid dan weer wordt uitvergroot tot nationale deugd, blijft het in wezen gaan om een bescheiden, ingekeerde eigenschap.

Krol presenteert het eigenlijke onderwerp van haar dissertatie overtuigend en haar boek is een belangrijke bijdrage aan de cultuurgeschiedenis van de vroege negentiende eeuw. Op enkele punten had ze het echter kunnen versterken. De tijdschriften (en hun anonieme critici) worden vrijwel niet geïntroduceerd, terwijl toch (eventueel op basis van het recente boek van Johannes) achtergrondinformatie wat zou hebben toegevoegd aan de kritieken; ook enige, desnoods 'verkennde', beschouwingen over de betekenis van het genootschapswezen voor haar onderwerp zouden niet hebben misstaan. Daarnaast zou het interessant zijn geweest uitvoeriger te horen op welke punten het beeld van de periode bijstelling verdient; daartoe zou dan de bestaande literatuur minder als autoriteit en meer als gesprekspartner hebben moeten dienen. Zodra de auteur zich buiten het haar vertrouwde materiaal begeeft, steunt ze echter graag op de autoriteit van neerlandici als haar promotor Van den Berg en Kloek en historici als Van Sas, Mijnhardt en Kossmann. Beide punten hebben wellicht te maken met de presentatie van het boek. Het boek draagt naar mijn smaak nog iets te veel het karakter van een onderzoeksverslag, tot in de aanduidingen van tijdschriften (in de hoofdttekst 'AVL', 'Ned Merc' en 'Ree') en hoofdstuktitels ('Voorverkenning', 'Toegevoegde beschouwing') toe. En het verbaast ietwat dat dit zo zorgvuldige onderzoek gepresenteerd wordt in een boek met meer dan een handvol drukfouten.

Henk te Velde

M. J. M. Dongelmans, J. M. H. J. Hemels, *Een Nijmeegse familie. Ondernemend en maatschappelijk bewogen. Vier generaties Dobbeltmann* (Nijmegen: [s. n.], 1996, 311 blz., f39,95, ISBN 90 9010170 5).

De spectaculaire stijging van de AEX-index gaat gepaard met een toenemende stroom van historische studies over Nederlandse ondernemingen en ondernemers. Deze worden aangeduid met 'corporate biography', een trendy Amerikaans begrip voor een oud genre. Het gaat immers nog steeds over de opkomst, bloei en eventueel de ondergang van een onderneming, kortom bedrijfsgeschiedenis. Naast professionele bedrijfshistorici zijn vooral 'onafhankelijke onderzoeksjournalisten' op dit terrein actief. In tegenstelling tot de jaren zeventig is er weer volop maatschappelijke belangstelling voor de grote mannen achter de economische groei. Vooral publicaties over nog levende ondernemers zoals Freddy Heineken en Albert Heijn gaan als zoete broodjes over de toonbank. Iets minder belangstelling is er voor ondernemers die er niet meer zijn zoals Henri Deterding en Anthony Fokker. Fokker, Heineken en Heijn zijn achternamen die de prestigieuze status van merknaam hebben verworven. Dat geldt ook voor de Nijmeegse zeepfabrikant Dobbeltmann. Het familiebedrijf als zodanig bestaat niet meer. Via de KZO/AKZO maakt de onderneming nu onderdeel uit van Sara Lee/Douwe Egberts. De merknaam is echter gebleven.

In *Een Nijmeegse familie* schetsen Hemels (hoogleraar communicatiewetenschap) en Dongelmans (historicus en freelance journalist) de geschiedenis van vier generaties Dobbeltmann. Hun verhaal begint in het tussen Keulen en Bonn gelegen Widdigh waar vermoedelijk omstreeks 1575 Godert Döbbeltmann werd geboren. De opeenvolgende generaties waren actief als wijnbouwers, wijnhandelaren en kooplieden. De stamvader van de Nijmeegse tak was